

OKHALDHUNGA : ओखलढुङ्गा

[Yearly Peer Reviewed Journal]

ISSN: 3021-9965

Vol. 4, Feb 2026

Published by Okhaldhunga Campus

पहाडी जीवन निबन्ध : प्रकृति, समाज र संस्कृतिको देवकोटीय दृष्टि

डा. कृष्णराज ढकाल^१, डा. दावा शेर्पा^२, सिर्जना घिमिरे^३, अशोक यादव^४

Article History : Submitted 2 Dec. 2025; Reviewed 13 Jan. 2026; Accepted 6 Feb. 2026

Author : Krishna Raj Dhakal

Email: krishnar.dhakal@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.3126/oj.v3i4.91077>

ORCID ID:

^१नेपाली शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, krishnar.dhakal@gmail.com

^२नेपाली शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, sherpadaawa2023@gmail.com

^३नेपाली शिक्षा विभाग, मङ्गल बहुमुखी क्याम्पस, कीर्तिपुर, sirjanaghimire713@gmail.com

^४नेपाली शिक्षा विभाग, सिराहा बहुमुखी क्याम्पस, सिराहा, ashokyadav2031@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत आलेखमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'पहाडी जीवन' निबन्धलाई विश्लेषणको केन्द्रबिन्दु बनाइएको छ । निबन्धमा ग्रामीण समाजको यथार्थ, सांस्कृतिक अभ्यास र प्रकृतिसँगको सहजीवनको जीवन्त प्रस्तुति पाइन्छ । निबन्धमा समेटिएका प्रकृति, समाज र संस्कृतिका विशेषताहरूलाई समग्रतामा कसरी मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने कुरालाई समस्याका रूपमा लिइएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य देवकोटाको निबन्धकारका रूपमा योगदान स्पष्ट पार्नु, 'पहाडी जीवन' मा चित्रित प्रकृति-मानव सम्बन्ध र सांस्कृतिक विशेषता पहिचान गर्नु, भाषिक र शैलीगत विशिष्टता अध्ययन गर्नु तथा नेपाली निबन्ध साहित्यमा यसले पुऱ्याएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु हो । गुणात्मक पद्धतिमा आधारित भएर मूल पाठको अध्ययन, साहित्य समीक्षात्मक दृष्टिकोण र सैद्धान्तिक मान्यताहरूलाई प्रयोग गरिएको छ । अध्ययनबाट प्राप्त परिणामअनुसार 'पहाडी जीवन' निबन्ध केवल व्यक्तिगत अनुभवको अभिव्यक्ति नभई नेपाली ग्रामीण जीवनको सामूहिक दृष्टान्त बनेको छ । यसमा पहाडी समाजको कठिन जीवन, श्रमशीलता, आत्मनिर्भरता, सामाजिक सम्बन्ध, धार्मिक आस्था, सांस्कृतिक अभ्यास र प्रकृतिसँगको गहिरो सम्बन्ध प्रस्ट देखिन्छ । भाषिक दृष्टिले यसमा प्रयोग

गरिएका आत्मीय शैली, उपमा, रूपक र सरल अभिव्यक्तिले निबन्धलाई कलात्मक र जीवनदर्शी बनाएको छ । निष्कर्षतः देवकोटाको 'पहाडी जीवन' नेपाली निबन्ध साहित्यमा यथार्थपरक, संवेदनशील र मौलिक योगदान बनेको छ किनकि यसले पहाडी समाजको आर्थिक अभाव, श्रमप्रधान जीवनशैली, सांस्कृतिक अभ्यास र प्रकृतिसँगको सहजीवनलाई प्रत्यक्ष अवलोकन र आत्मीय शैलीमार्फत चित्रित गरेको छ । सामाजिक यथार्थ र प्रकृतिप्रेमलाई दार्शनिक जीवनदृष्टिसँग जोडेर प्रस्तुत गरिएकाले निबन्ध जीवनदर्शी बनेको देखिन्छ । यसले पाठकलाई सामाजिक चेतना, प्रकृतिप्रतिको सम्मान र मानवीय सहानुभूतितर्फ प्रेरित गर्नुका साथै पहाडी समाजका मानिसहरूको उद्यमशीलता र पौरखी जीवनलाई व्याख्यात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरी समाज र संस्कृतिप्रतिको गहिरो समझ प्रकट गरेको छ ।

मुख्य शब्दावली : ग्रामीण समाज, पहाडी जीवन, प्रकृति-मानव सम्बन्ध, सांस्कृतिक अभ्यास, भाषिक-साहित्यिक शैली ।

विषयपरिचय

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा नेपाली साहित्यका शिखर व्यक्तित्व हुन् । उनले कवितामात्र नभई निबन्ध, उपन्यास, नाटक, समालोचना, अनुवाद र अन्य विधामा पनि अद्वितीय योगदान दिएका छन् (शर्मा, २०५१) । 'पहाडी जीवन' निबन्धमा नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थ जीवन, सङ्घर्ष, सांस्कृतिक अभ्यास र प्राकृतिक परिवेशको सूक्ष्म चित्रण पाइन्छ । निबन्ध मूलतः लेख्यपाठ्य विधा हो । भाषिक प्रौढताका दृष्टिले निबन्धलाई सबैभन्दा प्रौढ गद्यात्मक अभिव्यक्ति मानिन्छ । यसकारण लेख्य भाषाको प्रौढतासँग परिचित हुन र तत्सम्बन्धी कुरामा अभ्यस्त हुन यसलाई उपयोगी मानिन्छ (अधिकारी, २०५९, पृ.१८७) । देवकोटाको 'पहाडी जीवन' यसै दृष्टिकोणसँग मेल खान्छ । यस निबन्धमा प्रयोग गरिएको सरल तर प्रौढ भाषाशैली, जीवनदर्शी दृष्टिकोण र गहिरो संवेदनात्मक चित्रणले निबन्धलाई केवल सूचना वा विवरण नभई कलात्मक र परिपक्व गद्यात्मक अभिव्यक्तिको स्तरमा पुऱ्याएको छ । गोसाइँथान र भिल्टुडतर्फको यात्रामा देवकोटाले देखेका पहाडी जीवनका कठिनाइ, दारिद्र्य, शिक्षा र स्वास्थ्यको अभाव, श्रमशीलता, धार्मिक आस्था र सांस्कृतिक परम्परा कलात्मक दृष्टिले प्रस्तुत भएको छ (देवकोटा, २०५३) । यस्तो दृष्टिले 'पहाडी जीवन' निबन्ध केवल व्यक्तिगत अनुभवको प्रतिवेदन मात्र नभई नेपाली समाजको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक दस्तावेज पनि बनेको छ । तर यस्ता महत्त्वपूर्ण कृतिबारे विस्तृत अनुसन्धानात्मक अध्ययन कम पाइन्छ । निबन्धमा रहेको सामाजिक-सांस्कृतिक विशेषता, प्रकृति-मानव सम्बन्ध, भाषिक-साहित्यिक शैली र यथार्थपरक दृष्टिकोणलाई समग्रतामा व्याख्या गर्ने आवश्यकता विद्यमान छ । यस अध्ययनको उद्देश्य देवकोटाको निबन्धकारका रूपमा योगदान स्पष्ट गर्नु, 'पहाडी जीवन' निबन्धमा चित्रित प्रकृति, समाज र संस्कृतिको विशेषता पहिचान गर्नु, भाषिक र शैलीगत विशिष्टता विश्लेषण गर्नु तथा यस निबन्धले नेपाली निबन्ध साहित्यमा पुऱ्याएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु हो । यसका लागि गुणात्मक अनुसन्धान पद्धति अवलम्बन गरिएको छ, जसमा मूल पाठको अध्ययन, साहित्य समीक्षात्मक दृष्टिकोण र सैद्धान्तिक मान्यताहरूको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ (त्रिपाठी, २०५२) । प्रस्तुत अध्ययनबाट नेपाली साहित्यको

अध्ययन गर्दा समाज, संस्कृति र इतिहास बुझ्न सकिने औचित्य पुष्टि हुन्छ । देवकोटाको 'पहाडी जीवन' निबन्धले पहाडी समाजको जीवनशैली मात्र होइन, नेपाली समाजको सामूहिक जीवन-दर्शन उजागर गरेको देखिन्छ । यस अध्ययनले नेपाली साहित्यमा यथार्थपरक प्रवृत्ति, ग्रामीण जीवनको दारुण यथार्थ र सामाजिक चेतनाको स्थिति प्रस्ट पार्नेछ (ढकाल, २०७५) ।

उपलब्ध अध्ययनहरूमा 'पहाडी जीवन' को सामान्य चर्चा पाइए पनि यसको प्रकृति-समाज-संस्कृतिको समग्र दृष्टिबाट विश्लेषण गर्ने प्रयास अपेक्षाकृत न्यून देखिन्छ । विशेषतः निबन्धमा रहेको प्रकृति-मानव सम्बन्ध, सामाजिक संरचना, सांस्कृतिक अभ्यास र भाषिक-शैलीगत विशेषताको एकीकृत अध्ययन अभावमा छ । यसैले यस अध्ययनले उक्त कृतिलाई बहुआयामिक दृष्टिले पुनर्व्याख्या गर्दै यसको सामाजिक, सांस्कृतिक र दार्शनिक महत्त्वलाई विश्लेषणात्मक रूपमा स्पष्ट गर्ने प्रयत्न गरेको छ । यसप्रकार प्रस्तुत अध्ययनले पूर्ववर्ती वर्णनात्मक व्याख्याभन्दा फरक भई समग्र र संरचनात्मक विश्लेषणमार्फत विद्यमान अनुसन्धानात्मक रिक्तता पूर्ति गर्ने अपेक्षा राखेको छ ।

देवकोटा : जीवन परिचय र निबन्धकारको परिचय

वि.सं. १९६६ साल कात्तिक ९ गते काठमाडौँको डिल्लीबजारमा जन्मेका देवकोटाको साहित्यिक जीवनयात्रा अनुकरणात्मक छ । बाल्यकालदेखि नै तीव्र बौद्धिक क्षमताका धनी रहेका देवकोटाले आरम्भिक शिक्षा काठमाडौँमै प्राप्त गरे र पछि भारतको कलकत्ता विश्वविद्यालयबाट साहित्यमा एम.ए. गरे (शर्मा, २०५१) । उनको साहित्यिक यात्रा कविताबाट सुरु भए पनि विस्तारै निबन्ध, नाटक, उपन्यास, अनुवाद, समालोचना लगायतका विधामा फैलियो । नेपाली साहित्यमा आधुनिकताको सुरुवात गर्ने प्रमुख व्यक्तित्वका रूपमा देवकोटालाई मानिन्छ । कवितामा 'मुनामदन' उनको शिखर कृति हो, जसले नेपाली काव्यलाई जनजीवनसँग जोडिदियो (देवकोटा, २०५३) । नाटकमा शाकुन्तल, सावित्री र उपन्यासमा चन्द्रमुखी, सोफी जस्ता कृतिहरूले उनको बहुआयामिक सिर्जनात्मकता प्रमाणित हुन्छ । सन् १९३०-५० को दशकमा उनले नेपाली साहित्यलाई आधुनिक चेतना, प्रगतिशील दृष्टिकोण र मानवीय संवेदनासँग जोडेका थिए (त्रिपाठी, २०५२) । *निबन्धकारका रूपमा देवकोटा* : देवकोटा केवल कवि मात्र नभई कुशल निबन्धकार पनि थिए । उनका निबन्धहरूमा दार्शनिक गहिराइ, सामाजिक यथार्थ र सौन्दर्यमूलक अभिव्यक्ति पाइन्छ । उनले व्यक्तिगत अनुभवलाई सार्वभौम सत्यसँग जोड्ने प्रवृत्ति अवलम्बन गरेका छन् (अर्याल, २०२५) । उनका 'पहाडी जीवन', 'विद्यालयको बालक' 'साहित्य र समाज', 'लोक संस्कृति' आदि निबन्धहरूले नेपाली निबन्ध साहित्यलाई नयाँ आयाम दिएका छन् । सजीव चित्रण, भावनात्मक उचाइ, भाषिक सौन्दर्य र गहन तर्कशीलता नै निबन्धहरूको विशेषता हो । उनले निबन्धलाई जानकारी दिने माध्यम नभई जीवन बोध गर्ने कलात्मक र दार्शनिक अभिव्यक्तिको रूपमा विकास गरे (देवकोटा, २०५३) ।

‘पहाडी जीवन’ निबन्धको संरचना र विषयवस्तु

निबन्धको सृजनात्मक पृष्ठभूमि : लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले आफ्नो यात्राको अनुभवलाई जीवन-यथार्थसँग जोडेर ‘पहाडी जीवन’ निबन्ध सिर्जना गरेका हुन् । गोसाइँथान र भिल्टुडतर्फको यात्रामा उनले देखेका सामाजिक अवस्था, बालबालिकाको दयनीय अवस्था, दारिद्र्य, शिक्षा र स्वास्थ्यको कमी, धार्मिक आस्था र सांस्कृतिक अभ्यासलाई प्रत्यक्ष अवलोकनबाट निबन्धमा उतारिएको छ (देवकोटा, २०५३) । निबन्धमा व्यक्त गरिएका अनुभूतिहरूले ग्रामीण समाजलाई चेतनाको प्रकाश आवश्यक छ भन्ने धारणा उजागर गर्छ । देवकोटाले यस निबन्धमा व्यक्तिगत अनुभवसँगै ऐतिहासिक यथार्थ र सामाजिक संरचना प्रस्तुत गरेका छन् । यसले निबन्धलाई केवल विवरणात्मक बनाउनुभन्दा बढी सामाजिक-दार्शनिक र मानवीय दृष्टिकोण समेट्ने माध्यम बनाएको छ (त्रिपाठी, २०५२; शर्मा, २०५१) ।

कथन शैली र भाषिक सौन्दर्य : देवकोटाको निबन्धले आत्मकथनात्मक शैली अवलम्बन गरेको छ । प्रथम पुरुष ‘म’ प्रयोग गरेर आफ्ना अनुभूति र देखेका यथार्थलाई प्रत्यक्ष पाठकसामु प्रस्तुत गर्ने प्रवृत्तिले यसलाई अत्यन्त आत्मीय बनाएको छ । भाषा सरल भए पनि गहिरो अर्थबोध गराउने किसिमले प्रयोग गरिएको छ । उपमा, रूपक, पुनरुक्ति र वाक्य संरचनाको विविधतामार्फत निबन्धमा भाषिक सौन्दर्य अभिव्यक्त भएको छ । यसले पाठकमा दृश्य, भावना र दार्शनिक विचार उत्पन्न गरेको महसुस गर्न सकिन्छ । देवकोटाको लेखनीमा जीवनप्रेम, मानवीय संवेदना र यथार्थको कलात्मक प्रस्तुति पाइन्छ (देवकोटा, २०५३; ढकाल, २०७५) । यसै सन्दर्भमा ‘पहाडी जीवन’ निबन्ध स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिमा लेखिएको कृति हो । स्वच्छन्दतावादले व्यक्तिपरक अनुभूति, भावनात्मक गहिराइ र प्रकृतिप्रतिको आकर्षणलाई साहित्यको मूल आधार मान्छ । स्वच्छन्दतावादका जन्मदाताका रूपमा फ्रान्सेली राज्यक्रान्ति (सन् १७८९) का जनक रुसोलाई मानिन्छ (भण्डारी र पौडेल, २०६१, पृ. १९८) । देवकोटाको आत्मीय शैली, प्रकृति-प्रेम र जीवनदर्शन प्रस्तुत गर्ने तरिका यस प्रवृत्तिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित देखिन्छ ।

प्रकृति चित्रण र भावाभिव्यक्ति : ‘पहाडी जीवन’ निबन्धमा प्रकृति केवल पृष्ठभूमि नभई जीवनशैलीसँग गहिरो रूपमा गाँसिएको छ । पहाडको हरियाली, बस्तीको सरसफाइ, जाडो मौसम, दैनिक जीवनका प्रतीकहरूले प्रकृति र जीवनबिचको अन्तरसम्बन्ध स्पष्ट पार्छ । देवकोटाले प्रकृतिलाई सौन्दर्यको मात्र प्रतीक नभई सङ्घर्ष, पीडा र जीवनशक्तिको स्रोतका रूपमा चित्रण गरेका छन् (ढकाल, २०७५) । प्रकृति र समाजबिचको सहजीवनलाई मानवीय दृष्टिकोणसहित चित्रण गर्दा निबन्धमा भावनात्मक गहिराइ थपिएको छ । यसले पाठकमा प्रकृति र मानवीय सहजीवनबारे संवेदनशीलता जगाउँछ ।

सामाजिक-सांस्कृतिक पक्ष

पहाडी समाजको जीवनशैली : देवकोटाको निबन्धमा पहाडी जीवन आत्मनिर्भर, श्रमप्रधान र सरल देखिन्छ । ग्रामीण बस्तीका मानिसहरूले खेतीपाती, गोठपालन र हस्तकौशललाई जीवनयापनको आधार बनाएका छन् । खानपानमा जङ्गलमा आफैँ उम्रने सिस्नोदेखि स्थानीय परिकार प्रमुख छन् तर

शिक्षा, स्वास्थ्य र यातायातको पहुँच कम भएकाले जीवन सङ्घर्षपूर्ण छ (देवकोटा, २०५३ र अर्याल, २०२५) ।

सांस्कृतिक र परम्परागत अभ्यास : निबन्धमा चित्रित पहाडी समाज धार्मिक विश्वास, उत्सव-पर्व र संस्कार-अनुष्ठानमा गहिरो रूपमा जडित छ । लोकगीत, नृत्य र मौलिक कला माध्यमले उनीहरूले आफ्नो पीडा र आनन्द व्यक्त गर्छन् । यद्यपि कतिपय अवस्थामा अन्धविश्वास र रूढिवाद कायम रहेको सङ्केत पनि देखिन्छ । यसले पहाडी जीवनलाई मौलिकता र विविधताको धरोहरका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ (त्रिपाठी, २०५२ र शर्मा, २०५१) ।

वर्गीय र मानवीय सम्बन्ध : देवकोटाले पहाडी समाजमा वर्गीय संरचना र मानवीय सम्बन्धको अवस्थालाई चित्रण गरेका छन् । सामाजिक पदानुक्तम (जातीय भेद, आर्थिक असमानता, सामाजिक हैसियत), जातीय आस्था र आर्थिक विभाजनका बावजुद साभा दुःख-सुखमा सहकार्य गर्ने परम्परा पहाडी समाजको विशेषता बनेको छ (देवकोटा, २०५३) ।

प्रकृति र मानव सम्बन्ध

प्रकृतिसँगको सहजीवन : पहाडी मानिसहरूको जीवन प्रकृतिसँग प्रत्यक्ष रूपमा गाँसिएको छ । अन्न उत्पादनदेखि दैनिकीका आवश्यकतासम्म सबै प्रकृतिको सहायतामा आधारित हुन्छ । खेतिपाती, बारी, जङ्गल र खोला-नाला जीवन निर्वाहका आधार हुन् । यस सहजीवनलाई केवल आर्थिक आवश्यकतासँग मात्र होइन, सांस्कृतिक र भावनात्मक सम्बन्धको रूपमा पनि चित्रण गरिएको छ (ढकाल, २०७५) ।

मानव पीडा र पहाडको कठोर यथार्थ : निबन्धमा पहाडको जीवन रमणीय प्रकृतिसँग मात्र सीमित छैन । चिसो हावा, दुर्गम भौगोलिक अवस्था, श्रमप्रधान जीवनशैली, दारिद्र्य र अभावले जीवन कठिन बनाएको छ । देवकोटाले कठोर यथार्थभित्र लुकेको पीडा र सङ्घर्षलाई कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् (देवकोटा, २०५३ र ढकाल, २०७५) ।

दार्शनिक-मानवीय दृष्टि : देवकोटाको दृष्टिमा पहाडी जीवन केवल भौगोलिक प्रस्तुति होइन, जीवनको दार्शनिक व्याख्या हो । मानव जीवन पीडादायी भए पनि सङ्घर्ष, धैर्य र प्रकृतिसँगको सामञ्जस्यपूर्ण सम्बन्धले जीवनलाई अर्थपूर्ण बनाउँछ । यसले निबन्धलाई जीवनदृष्टि समेट्ने विशेष योगदान दिएको छ (त्रिपाठी, २०५२) । देवकोटाको दृष्टिमा पहाडी जीवन केवल भौगोलिक प्रस्तुति होइन, जीवनको दार्शनिक व्याख्या हो । मानव जीवन पीडादायी भए पनि सङ्घर्ष, धैर्य र प्रकृतिसँगको सामञ्जस्यपूर्ण सम्बन्धले जीवनलाई अर्थपूर्ण बनाउँछ । यसले निबन्धलाई जीवनदृष्टि समेट्ने विशेष योगदान दिएको छ (त्रिपाठी, २०५२) । यसै प्रसङ्गमा प्रधान (२०५२, पृ. ५०६) ले सहर र पहाडको जीवनबिचको अन्तरलाई स्पष्ट पार्दै भनेका छन्—“पहाडमा सहरको जस्तो फिलीमिली छैन, न घर्घराहट, जसले मानवताका कलपूर्जाहरू घर्घराउँदै धर्धराउँदै जीवनको प्राकृतिक आर्यपना खल्बल्याउँछ, जहाँ कृत्रिमता छैन, जसले मनुष्य आत्मउपर अत्याचार गर्दछ, जीवन प्राकृतिक छ ।” प्रधानको विचारले

देवकोटाको दृष्टिकोणलाई थप पुष्टि गर्दछ कि पहाडी जीवन कठिन भए पनि कृत्रिमता रहित, प्राकृतिक र आत्मिक रूपमा सन्तुलित जीवन हो । दर्शन अनुसन्धानहरूको पनि अनुसन्धान हो, जसले प्रमाण र सत्यतथ्यको मात्रै व्याख्या गर्दैन, बरु मनमा उत्पन्न हुने जिज्ञासा र तर्कहरूको समाधान दिन्छ (अर्याल, २०५५, पृ. ४) । यही दृष्टिले हेर्दा पहाडी जीवन निबन्ध केवल अनुभवात्मक लेख्यपाठ्य होइन, जीवन र समाजको गहिरो दार्शनिक विश्लेषण पनि हो ।

निबन्धको साहित्यिक महत्त्व

नेपाली निबन्ध साहित्यमा योगदान : 'पहाडी जीवन' निबन्धले नेपाली निबन्ध साहित्यमा सूचनात्मक मात्र नभई कलात्मक, संवेदनात्मक र जीवनदर्शी आयाम थपेको छ । यस निबन्धमा प्राकृतिक परिवेश, सामाजिक यथार्थ र दार्शनिक दृष्टिकोण सन्तुलित रूपमा प्रस्तुत भएका छन्, जसले पाठकलाई केवल कथा वा विवरणसम्म सीमित नराखी जीवनका वास्तविक अनुभूतिहरू अनुभव गराउँछ (देवकोटा, २०५३) । उदाहरणका लागि देवकोटाले पहाडी बस्तीमा बालबालिकाको शिक्षा अभाव र खेलकुदमा देखिने कठिनाइहरूको प्रत्यक्ष अवलोकनमार्फत वर्णन गरेका छन् । पाठकले यसमार्फत बच्चाहरूको सङ्घर्षमय जीवन मात्र नभई उनीहरूमा रहेको उत्साह, जिजीविषा र सामाजिक चेतना बुझ्न सक्छन् । यस निबन्धले ग्रामीण समाजको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक संरचना प्रष्ट देखाउँछ र नेपाली निबन्धलाई यथार्थपरक दृष्टिकोणमा उभ्याएको छ (शर्मा, २०५१; त्रिपाठी, २०५२) । निबन्धमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल भए पनि गहिरो भावनात्मक र दार्शनिक अर्थ समेटिएको छ । देवकोटाले उपमा, रूपक र सजीव वर्णनमार्फत पाठकलाई दृश्य मात्र होइन, मानव संवेदना र जीवनदृष्टि पनि अनुभव गराएका छन् । उदाहरणका लागि 'सिसु र ढिंडो' को दैनिक जीवनको चित्रणमार्फत स्थानीय जीवनशैलीको सरलता र श्रमप्रधानता देखाइएको छ । यसप्रकारले निबन्धले नेपाली साहित्यमा ग्रामीण जीवन र प्राकृतिक परिवेशको यथार्थपरक चित्रणको परम्परा मजबुत बनाएको छ (ढकाल, २०७५) ।

अन्य समकालीन निबन्धहरूसँग तुलना : देवकोटा जस्तै अरू समकालीन निबन्धकारहरूले पनि सामाजिक-सांस्कृतिक विषयमा निबन्ध लेखेका छन् । उदाहरणका लागि परशुराम श्रेष्ठ र बालकृष्ण समका निबन्ध सामाजिक यथार्थमा केन्द्रित छन् । तर देवकोटाको दृष्टि यसभन्दा फरक देखिन्छ । उनले सामाजिक यथार्थ मात्र वर्णन नगरी त्यसलाई सौन्दर्य, भावनात्मक गहिराइ र दार्शनिक दृष्टिकोणसँग जोडेर प्रस्तुत गरेका छन् (त्रिपाठी, २०५२) । उदाहरणका लागि परशुराम श्रेष्ठको निबन्धमा पहाडी गाउँको भौगोलिक कठिनाइ मात्र वर्णन हुन्छ तर देवकोटाले त्यहाँको प्राकृतिक सौन्दर्य, सांस्कृतिक अभ्यास, मानिसहरूको सहनशीलता र आत्मनिर्भरता पनि प्रस्तुत गरेका छन् । यसले पाठकलाई सामाजिक यथार्थसँगै मानव जीवनको गहिरो मूल्य र प्राकृतिक सौन्दर्यको अनुभव पनि दिन्छ । समकालीन निबन्धहरूसँग तुलना गर्दा देवकोटाको मौलिकता स्पष्ट देखिन्छ । उनको निबन्धमा भाषिक सौन्दर्य, शैलीगत नवीनता र जीवनदर्शी दृष्टिकोणको संयोजन अद्वितीय छ । यसैले 'पहाडी जीवन' नेपाली निबन्ध साहित्यमा मौलिक र स्थायी

योगदान राख्ने कृति बनेको छ (अर्याल, २०२५; शर्मा, २०५१) । शर्मा (२०५५) का अनुसार निबन्ध छोटोछरितो गद्यविधा हो जसमा मनमा भएका विचारलाई लिखित रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । देवकोटाको 'पहाडी जीवन' ले यही विशेषता आत्मसात् गरेको छ । लेखकले ग्रामीण समाजप्रतिको आफ्ना विचार, अनुभव र जीवनबोधलाई संक्षिप्त तर गहिरो शैलीमा प्रस्तुत गरेका छन् । यसरी देवकोटाको निबन्धले शर्माको निबन्ध परिभाषासँग प्रत्यक्ष मेल खान्छ र नेपाली निबन्धलाई नवीन र स्थायी आयाम प्रदान गर्दछ ।

पाठकप्रतिको प्रभाव

'पहाडी जीवन' निबन्धले पाठकमा प्राकृतिक सौन्दर्यबोध, सामाजिक-सांस्कृतिक चेतना र मानवीय सहानुभूति उत्पन्न गराएको पाइन्छ । भाषिक सौन्दर्य, कलात्मक प्रस्तुति र भावनात्मक गहिराइले पाठकको चेतना र संवेदनशीलतालाई स्पर्श गर्दछ (ढकाल, २०७५) । उदाहरणका लागि देवकोटाले पहाडको चिसो हावा, दुर्गम भूगोल र स्थानीय किसानको श्रमप्रधान जीवनलाई यथार्थपरक रूपमा चित्रण गर्दा पाठकले केवल दृश्य देख्ने मात्र होइन, त्यहाँको पीडा, सङ्घर्ष र सहनशीलता अनुभव गर्न सक्छ । यसले पाठकमा सहानुभूति, जीवनदृष्टि र सामाजिक उत्तरदायित्वको अनुभूति उत्पन्न गर्दछ । निबन्धमा देखाइएका सांस्कृतिक अभ्यास र परम्परागत जीवनशैलीले पनि पाठकमा सामाजिक-सांस्कृतिक चेतना विकास गर्ने देखिन्छ । उदाहरणका लागि लोकगीत र मौलिक कलामा व्यक्त खुशी, पीडा र उत्साहले पाठकमा पहाडी जीवनप्रतिको मनन र आत्मनिरीक्षणको भावना जगाउँछ । यसैले निबन्धले पाठकको भावनात्मक, बौद्धिक र सामाजिक चेतनालाई समृद्ध गर्ने प्रभाव राख्दछ । त्रिपाठी (२०५२) ले पनि देवकोटाको निबन्धमा रहेको जीवनदर्शी चेतनाले पाठकलाई सामाजिक मननतर्फ प्रेरित गर्ने उल्लेख गरेका छन् । यस आधारमा 'पहाडी जीवन' निबन्ध पाठकको भावनात्मक र बौद्धिक चेतनालाई समृद्ध गर्ने कृति मान्न सकिन्छ ।

उद्यमशील दृष्टिकोण

'पहाडी जीवन' निबन्धमा देवकोटाले पहाडी समाजका मानिसहरूको पौरखी र उद्यमशील व्यवहार प्रस्टसँग देखाएका छन् । उनीहरू जटिल भूगोल र प्राकृतिक चुनौतीका बाबजुद खेतपाती, गोठपालन र स्थानीय हस्तकौशलमार्फत आत्मनिर्भर जीवनयापन गर्छन् । देवकोटा व्यक्तिगत अनुभव र अवलोकनमार्फत यी गतिविधिलाई अर्थपूर्ण व्याख्यामा रूपान्तरण गर्छन्, जसले पाठकलाई मेहनत, प्रयास र सिर्जनशीलताप्रतिको सम्मानमा प्रेरित गरेको बुझिन्छ । उनले व्यावहारिक श्रम, शिक्षामा लाग्ने चेष्टा र साना व्यवसायमा संलग्नतालाई समाजको जीवनशैली र मूल्यसँग जोडेर प्रस्तुत गरेका छन् । यस दृष्टिले निबन्ध केवल दृश्यात्मक वर्णन होइन, व्याख्यात्मक र प्रेरणादायी पाठ पनि बनेको छ । उद्यमशीलता र पौरखी जीवनलाई रचनात्मक तरिकाले प्रस्तुत गरेर देवकोटाले पाठकलाई प्रेरणा र सामाजिक-सांस्कृतिक समझ दुवै प्रदान गरेका छन् ।

निष्कर्ष

देवकोटाको 'पहाडी जीवन' निबन्धले नेपाली समाज, संस्कृति र प्राकृतिक परिवेशको सूक्ष्म विवेचना प्रस्तुत गर्दै ग्रामीण जीवनको कठिनाइ, सङ्घर्ष र सहनशीलतासहित आत्मनिर्भरता, सामाजिक सम्बन्ध र मानवीय संवेदनशीलतालाई उजागर गरेको छ । यसमा देखाइएको सामाजिक-सांस्कृतिक अभ्यास, मानव सम्बन्ध र प्रकृतिसँगको सहजीवन केवल दृश्य वर्णनमा सीमित नभई जीवनदृष्टि र गहिरो दार्शनिक दृष्टिकोणसहित प्रस्तुत भएको पाइन्छ, जसले यसलाई जानकारीमूलक भन्दा बढी जीवनदर्शी साहित्यिक कृति बनाएको छ । कथन शैली सरल भए पनि भाषिक सौन्दर्य, सृजनात्मकता र कलात्मक प्रस्तुति सम्पन्न छ, जसले पाठकलाई सामाजिक चेतना, सहानुभूति र प्रकृतिप्रतिको सम्मानतर्फ प्रेरित गर्दछ । उदाहरणका लागि 'सिस्नु र ढिंडो' जस्ता चित्रणहरूले ग्रामीण जीवनशैली र सांस्कृतिक अभ्यासलाई प्रत्यक्ष अनुभव गराउने शक्ति बोकेको छ, जसले निबन्धलाई नेपाली निबन्ध साहित्यमा विशिष्ट स्थान दिलाएको छ । निबन्धकारले निबन्धमा केवल व्यक्तिगत दृष्टान्त नभई ग्रामीण समाजको सामूहिक जीवनशैली, परम्परा र प्राकृतिक परिस्थितिसँगको सम्बन्धलाई गहिरो अर्थसहित चित्रण गरेका छन्, जसले अन्य समकालीन निबन्धहरूभन्दा मौलिक दृष्टिकोण, भाषिक सौन्दर्य र कलात्मक प्रस्तुति दुवैलाई स्पष्ट पारेको छ । परिणामतः 'पहाडी जीवन' निबन्धले सामाजिक यथार्थ र प्राकृतिक सौन्दर्यको सन्तुलित प्रस्तुति गर्दै नेपाली साहित्यमा ग्रामीण जीवन र प्राकृतिक परिवेशको यथार्थपरक चित्रणको परम्परा मजबुत बनाएको छ र पाठकलाई जीवनदृष्टि, संवेदनशीलता र सामाजिक-सांस्कृतिक बुझाइमा समृद्ध बनाउने योगदान दिएको छ । साथै देवकोटाले उच्चमशीलता र पौरखी जीवनलाई जीवनदर्शी रूपमा चित्रण गरेर पाठकमा मेहनत, सिर्जनशीलता र सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्यको अनुभूति जगाएका छन् ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५९), *नेपाली भाषा शिक्षण* (पाँचौँ संस्क.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
 अर्याल, दुर्गाप्रसाद (२०५५), देवकोटाका निबन्धमा निहित दर्शन (अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध),
 महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय ।
 अर्याल, भैरव (सम्पा.) (२०२५), *साभा निबन्ध* (छैटौँ सं.), साभा प्रकाशन ।
 ढकाल, कृष्णराज (२०७५), *स्नातक अनिवार्य नेपाली*, सुकुन्दा पुस्तक भवन ।
 देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०५३), *लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह*, साभा प्रकाशन ।
 प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह, सम्पा. (२०५२), *साभा समालोचना* (चौथो संस्क.), साभा प्रकाशन ।
 भण्डारी, पारसमणि र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६१), *साहित्यशास्त्र र नेपाली समालोचना*, क्षितिज प्रकाशन ।
 शर्मा, गोपीकृष्ण (२०५५), *नेपाली निबन्ध भाग-२*, साभा प्रकाशन ।
 शर्मा, तारानाथ (२०५१), *नेपाली साहित्यको इतिहास* (तेस्रो सं.), नवीन प्रकाशन ।
 त्रिपाठी, वासुदेव (सम्पा.) (२०५२), *नेपाली साहित्य शृङ्खला* भाग २, एकता बुक्स ।